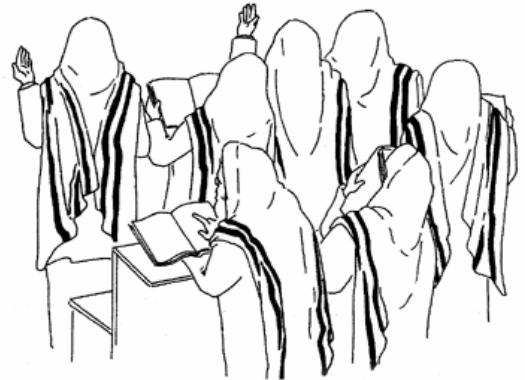

שלוש עשרה מידות האמורות בחנינה

מאת: חיים יהושע ויכלדר

מתוך: תוספת לגליון "המודיע כ"ב באלול תשנ"ו

בימי הרחמים והסליחות מרבים אנו להזכיר את שלוש עשרה מידות של רחמים. למעשה כל הסליחות נאמרים מסביב ל"ג מידות הנאמרים אחר כל פיוט ופיוט. ואף ביום כיפור בערבית ובנעילה מרבים לאמרם. על כן מצאנו לנכון ללקט מעט על ענין זה. מתי ואיך נאמרו הי"ג מידות, מה ענינם, ומה הקשר שלהם לימים אלו.

סדר קבלתם

לאחר חטא העגל ושבירת הלוחות, עמד משה רבינו בתפילה והזכיר את זכות אבות "זכור לאברהם ליצחק וליעקב עבדיך". עד שנתרצה הקב"ה כמו שנאמר "וינחם ה' על הרעה אשר ביקש לעשות לעמו". הוסיף משה רבינו ע"ה לבקש שהשכינה תלך עמם וכן ביקש שלא תשרה שכינה על אומות העולם ונענה בשניהם.

"ראה משה שעת רצון הוא ודבריו מקובלים. הוסיף עוד לשאול להראותו מראית כבודו - הראני נא את כבודך אז השיבו הקב"ה הגיעה שעה שתראה בכבודי מה שארשה אותך לראות. לפי שאני רוצה וצריך ללמדך סדר תפילה, שכשנצרכת לבקש רחמים על ישראל הזכרת לי זכות אבות. כסבור אתה שאם תמה זכות אבות אין עוד תקוה? אני אעביר כל מידת טובי לפניך. אלו שלוש עשרה מידות" (רש"י)

יוצא איפה שהי"ג מידות הם תפילה מיוחדת שהקב"ה לימד למשה רבינו ע"ה כיצד לעורר רחמים על ישראל. הגמרא בר"ה מוסיפה שהקב"ה הראה למשה גם כן איך הסדר של התפילה. כמו שנאמר בגמרא ויעבור ה' על פניו ויקרא, אמר רבי יוחנן אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרם. מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח ציבור והראה למשה סדר תפילה. אמר לו כל זמן שישראל חוטאין יעשו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם. עוד שם בגמרא, אמר רבי יהודה ברית כרותה ל"ג מידות שאינן חוזרות ריקם (ר"ה י"ז):

בפרקי דרבי אליעזר מובא שבשעה שביקש משה הראני נא את כבודך ונענה. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה הרי אנו משרתים לפניך ביום ובלילה (משא"כ בני אדם שרק ביום ולא בלילה) ואין אנו יכולים לראות את כבודך וזה ילוד אשה רוצה לראות את כבודך. עמדו בזעף ובהלה להמיתו והגיע נפשו עד מות. מה עשה הקב"ה נגלה עליו בענן וכו' וסכך עליו בכף ידו שלא ימות, כמו שנאמר והיה בעבור כבודי ושמתוך בנקרת הצור ושכותי כפי עליך עד עוברי, עכ"ל. באותה העת נאמר למשה הי"ג מידות, מיד לאחר מכן נאמר וימהר משה ויקד ארצה וישתחו.

עת רצון

ואומר האבן עזרא "ריקי מוח אמרו כי מהר משה כאשר אמר רבעים שלא יאמר חמשים. וזה טעות גדולה - כי אין הדעת טובלת שמושה יפסיק את דברי הקב"ה בעוד שהיה מדבר כי בן מות הוא לשעתו רק כאשר נפסק הקול מיד מהר להתפלל". וממשיך האבן עזרא לבאר שבעצם ריבוי הדורות הוא לטובה ולא לרעה ח"ו, שהשי"ת מחלק את העונש לכמה דורות כדי שיוכלו לסובלו. כי אין בכוח אדם אחד לסבול את כל העונש.

לאחר הי"ג מידות חזר משה רבינו ע"ה והתפלל לפני הקב"ה על חטא העגל ואז נענה הקב"ה ומחל על אותו עוון. ואומר הפרקי דרבי אליעזר שאילו היה משה רבינו ע"ה מבקש שיסלח לעוונותיהם של ישראל עד סוף כל הדורות היה נענה

לפי שהיתה שעת רצון ונאמר "בעת רצון עניתך" אולם משלא ביקש, נאמר לו סלחתי "כדבריך" ולא יותר. מוסיף הרבינו חננאל (תשובות הגאונים מספיה קט"ז) שבאותה שעה נאמר למשה עוד תפילה, ששמע "קול מלפני הכבוד" "יהי רצון מלפני שיכבשו רחמי את כעסי ויגולו רחמי על מידותי ואתנהג עם בני במדת רחמים ואכנס להם לפני משורת הדין". ומהקול הזה הבין שכך ראוי להתפלל לפניו יתברך. ומוסיף רבינו חננאל: וכך היו הדברים בידם הלכה למשה מסיני. תפילה זו מצינו שהתפלל רבי ישמעאל כהן גדול כשנכנס להקטיר קטורת לפני ולפנים ביוה"כ. כמבואר בגמרא ברכות (ז).

משה רבינו התפלל י"ג מידות

בשני מקומות מצינו שמשה רבינו ע"ה עצמו התפלל בי"ג מידות, האחד בתורה והשני מובא במדרש. בתורה, במרגלים התפלל משה ה' ארץ אפים ורב חסד וגו'. כבר האריכו מפרשי התורה לבאר מדוע לא הזכיר רק את אותם המידות שהיו שייכים לענין, ושאר המידות לא היה שייך שיבקש מחמתם על חטא המרגלים, משום שכבר ידע משה שהדין מתוח עליהם ולא ימחול לגמרי רק ביקש אריכות אפים על הדבר כמו שלמעשה היה, שמתו במשך ארבעים שנה. וכן בכל המידות שלא הזכיר. עוד מצינו במדרש תנחומא (ואתחנן) שבשעה שנגזרה גזרה על משה שלא יכנס לארץ ישראל וימות במדבר. עמד והתחנן והרבה בתחינה כמו שנאמר ואתחנן אל ה' בעת ההיא. עד שנאמר לו "רב לך, אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה". ממשיך המדרש ואומר כשראה משה שלא משגיחים עליו הלך אל השמים והארץ שיבקשו עליו רחמים ענו לו עד שנבקש רחמים עליך נבקש על עצמינו וכן הלך אצל הרים וגבעות ואצל הים הגדול ונענה בשלילה. עד שהלך לו אצל שר הפנים שיבקש עליו רחמים אמר לו: משה רבי למה אתה טורח בדבר, כך שמעתי מאחורי הפרגוד שאין תפלתך נשמעת בענין הזה. הניח משה ידיו על ראשו, היה צועק ובוכה ואומר אצל מי אלך לבקש עלי רחמים. א"ר שמלאי באותה שעה נתמלא הקב"ה בעברה עליו שנאמר "ויתעבר ה' בי למענכם". עד שפתח משה מקרא זה ויעבור ה' על פניו ויקרא... באותה שעה נתקררה רוח הקודש ואמר לו הקב"ה למשה שתי שבועות נשבעתי אחת שתמות אחת שלא לאבד את ישראל. לבטל את שניהם אי אפשר אם תרצה לחיות ויאבדו ישראל מוטב. אמר לפניו יאבד משה ואלף כמוהו ואל יאבד אחד מישראל. (עיי"ש באריכות כל דברי המדרש)

נא כל מידה נכונה

בסדר הי"ג מידות מצינו מחלוקת גדולה בין הגאונים, הראשונים והמקובלים. מהיכן מתחילים למנות את המידות. ר"ת בתוס' במסכת ר"ה והרא"ש, רבינו חננאל ועוד ראשונים סוברים שהמידות מתחילים מה' הראשון וה' הנחשב לשתים מידות, ואילו שיטת הגאונים הוא שהמנין מתחיל רק מה' השני ולכן יש פסיק בין ה' הראשון לשני והכוונה היא ויעבור ה' על פניו ויקרא - ה' - הקב"ה קרא - ה' קל רחום וגו'. ועל פי קבלה - בזוה"ק ובאר"י - מונים את המידות רק מ"קל" וה' ה' לא נמנה בכלל המנין. לפי שיטות אלו ישתנה ג"כ המשך המנין שהראשונים שמונים את ב' פעמים ה' יצרפו יותר מילים במידה אחת מאשר הראשונים וכן הראשונים יצרפו יותר מהמקובלים שהרי לכולם ישנם י"ג מידות ולא יותר. ואין כאן המקום להאריך בזה.

קל הראית לנו לומר

כבר הבאנו למעלה את דברי חז"ל ברית כרותה לי"ג מידות שאינם חוזרות ריקם. ועוד אמרו חז"ל "כל זמן שישראל חוטאין יעשו כסדר הזה ואני מוחל להם". נחלקו הקדמונים מה הכוונה בי"ג מידות האם באמירה בעלמא 'קני' או שהתכלית היא להתנהג במידות אלו "מה הוא רחום אף אתה רחום". ראיה נפלאה מביאים החיד"א והבני יששכר שבאמירה סגי שהרי כמבואר המידות מתחילים מ-ה' או מקל וא"כ מה שייך לומר מה הוא קל "היעשה אדם אלקים. אלא על כרחך הכוונה היא לאמירה בלבד. וזהו הנוסח ב"קל מלך": קל

הראית לנו לומר שלש עשרה" שמרא) רואים שהכוונה היא לאמירה בעלמא. אולם הבני יששכר דוחה ראיה זו ממה שחז"ל אמרו הקב"ה קראו ליעקב "קל" ואם כן שייך מה הוא קל. מוסיף הבני יששכר ואומר שלכן רש"י לא פירש בפסוק כמדרש אלא שיעקב קרא לקב"ה קל כדי שיפסקו הלכה שהמדרש הוא לא כפשוטו ולא שייך מה הוא קל ואם כן הי"ג מידות הם באמירה בלבד. (אולי משום קושיא זו ביאר התומר דבורה את הי"ג מידות של מיכה "שבהם ידמה האדם לקונו" - כדבריו בהקדמה. ולא את המידות של משה רע"ה).

בענין זה מביא הראשית חכמה קושיא בשם הגאונים, הרי בגמ' אמרו "כל זמן שיעשו כסדר הזה אני מוחל להם" והדבר קשה הרי רואים שהרבה פעמים אנו מזכירים י"ג מידות ולא נענים? אלא אומרים הגאונים שאין הכוונה על עטיפת טלית אלא שיקיימו את המידות מה הוא רחום אף אתה רחום וכו'.

בשעת תענית

כעין פשרה עושה השל"ה שבאמת הפשט בגמ' הוא כגאונים שיעשו כמעשה הי"ג מידות אבל מכל מקום גם זה אמת שהזכרת המידות הוא טוב. ואילו המאור ושמשי אומר שלכן תיקנו לומר את הי"ג מידות דוקא במנין כדי שעל ידי כולם יצטרף כל המידות שודאי יש בכל אחד איזה מידה, חנון, ארך אפים, וכו'.

ביאור חדש מצינו בדברי האדמו"ר מקלויזנבורג זצ"ל בספרו דברי יציב, אשר עיקר אמירת הי"ג מידות הוא דייקא בתענית בעת קריאת התורה ומדייק כן מרש"י בר"ה ומביא ראיה על כך מזה שלא מצינו בחז"ל את סדר אמירת י"ג מידות - שמה שאומרים זאת בתחנון וסליחות הוא תקנה מאוחרת יותר - וענין גדול שכזה שהבטיחנו שלא חוזר ריקם למה לא פירשו לנו האיך נעשה? אלא על כרחך עיקר הכוונה הוא על קריאת התורה בתענית שאז הש"ץ מתעטף בטלית והקהל והש"ץ אומרים את הי"ג מידות ודבר זה אכן נתבאר בחז"ל, במסכת סופרים. ומוסיף שזה הטעם למנהג שמתענים ביום סליחות י"ג מידות.

הדבק במידותיו

כל האמור למעלה הוא רק האם כוונת הגמ' "יעשו כסדר הזה" הוא באמירה או במעשה. אולם לכו"ע ברור שיש מצוה להדבק במדותיו. כמבואר בספרי (פ' עקב) על הפסוק והלכת בדרכיו - ללכת בכל דרכיו ומה הם דרכי השי"ת אלו י"ג מידות.

וכן הרמב"ם נוקט דבר זה למצות עשה (הלכות דעות פ"א הלכה ו').

ומוסיף החינוך (מצוה תרי"א) "ונוהגת מצוה זו בכל מקום בזכרים ובנקבות. ועובר על זה ואינו משתדל להישר דרכיו ולכבוד יצרו ולתקן מחשבותיו ומעשיו כמצות הקל ב"ה ולקיים המצוה הזאת בטל עשה זו".

בחודש אלול

מכל הראשונים נראה שהתקנה של אמירת י"ג מידות בסליחות היא משום שזו תפילה של רחמים ובימים אלו אנו מרבים בתחינות ובקשות. ללא כל קשר מיוחד לבין י"ג מידות לימים אלו.

אולם בעל התניא בסידורו מבאר את הקשר של אלול לי"ג מידות. שהרמז שאמרו הראשונים על אלול אני לדודי ודודי לי ר"ת אלול, עיקר הרמז הוא המשך הפסוק "הרועה בשושנים". המבואר בזוה"ק מה שושנה זה אית לה תליסר עליו, לכן הי"ג מידות של רחמים נקראים שושנה (כמו שאומרים בסליחות ער"ה "כנויים שושנה").

ומידות אלו מתגלים בחודש אלול היוצא מר"ת אני לדודי ודודי לי. שאז מתגלים הי"ג מידות שאמר מיכה שהם רוחניות גמור (ושהי"ג מידות של משה הם תפילה על חיי הנפש שישראל ישארו בחיים. והי"ג מידות של מיכה הם תפילה על הנשמה שאף אם הרבו לחטוא עד שהנשמה היא בבחינת מת ג"כ יוכלו לשוב בתשובה שלימה - לשוב לתחייה).

שעל ידי הרחמים הרבים שבמידות אלו יוכל כל אדם לזכות להגיע לתשובה עילאה, ע"כ בקיצור. וא"כ יש ענין גדול לומר
י"ג מידות בימים אלו.

מוסיף הישמח ישראל (אלכסנדר) על דבריו ואומר שעל ידי מה יזכה נער המנוער מכל להיות כלי מוכן לקבל כל שהוא
מהמאורות הגדולים הללו. על ידי שישתדל בכל כוחו להתנהג במידות אלו נגד חבירו שחטא נגדו כמבואר בספר תומר
דבורה אשר מהראוי שילמד כל אחד הספר הקדוש הזה בר"ח אלול על מנת לקיים זאת בימים הקדושים הללו.